

Så var
säsongen
för utländska
bärplockare
2015

En rapport

MATS WINGBORG

arenaidé

MATS WINGBORG

Mats Wingborg har följt villkoren för utländska bärplockare det senaste årtiondet. Detta är hans nionde rapport i ämnet. Han skriver också om anställningsvillkor, utbildningspolitik och högerextremism.

RAPPORT – SÅ VAR SÄSONGEN FÖR UTLÄNDSKA BÄRPLOCKARE 2015

Arena idé

Stockholm 2015

© Arena idé och Mats Wingborg

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Omslagsfoto: Mats Wingborg

INNEHÅLL

Författarens inledning	5
En specifik bransch	6
Systemet med viseringsplockare	7
Viseringsplockningen säsongen 2015	9
Systemet med fria plockare	14
Den fria plockningen säsongen 2015	18
En samlad bild av den kommersiella plockningen av vilda bär	21
Slutsatser	23
<i>Centrala slutsatser kopplade till vad som hände säsongen 2015</i>	23
<i>Ytterligare förslag:</i>	23
Centrala skriftliga källor och referenser	24
Intervjuade personer	26

INLEDNING

Den här rapporten ger en översikt av vad som hände under säsong 2015 inom den kommersiella plockningen av vilda bär i Sverige. Med vilda bär åsyftas hjortron, blåbär och lingon, men det är plockningen av blåbär som står i fokus, det är den kommersiellt viktigaste produkten. Skandinaviska blåbär innehåller en hög mängd antioxidanter och exporteras i stor skala till Asien för att bli hälsokost och kosmetika.

Detta är den nionde rapporten som jag skriver om plockning av vilda bär. Mitt huvudsakliga fokus har hela tiden varit villkoren för de utländska plockarna, även om jag också tar upp andra aspekter. Min ambition är att kontinuerligt följa frågan och varje år ge ut en rapport om vad som har hänt den senaste säsongen.

Det viktigaste underlaget för årets rapport har varit de intervjuer jag gjort med bärplockare, företagare inom bärbranschen och företrädare för myndigheter, kommuner, polisen etc. Under andra delen av augusti 2015 samlade jag material genom en resa genom Sverige. Detta var den fjärde resan jag har genomfört i syfte att studera bärbranschen. Andra centrala källor har varit telefonintervjuer med företrädare för bärbranschen, Kommunalarbetareförbundet, Migrationsverket etc. Ytterligare källor har varit skriftliga, däribland statistik från Migrationsverket och lokala tidningsartiklar.

Längst bak finns en förteckning över rapporter och artiklar om branschen, däribland de rapporter som jag tidigare har skrivit. Mina tidigare rapporter har varit utgivna av Swedwatch, Kiwa och Arena Idé. Särskilt viktig i detta sammanhang är den rapport som Arena Idé gav ut förra året "Rapport – villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014". I den förklaras bakgrunden och uppbyggnaden av de två kommersiella systemen för bärplockning – plockning med anställda viseringsplockare respektive plockning med fria plockare. I den här rapporten återges denna bakgrund mer kortfattat. För den läsare som vill få en mer personlig bild av plockarnas villkor rekommenderas boken "Blåbergssverige – En resa bland bärplockare, brutna löften & framtidsdrömmar", utgiven av Swedwatch 2013.

Eftersom jag bedriver ett opinionsarbete anser jag det viktigt att berätta vilka som finansierat mitt arbete. För att skriva rapporter har jag fått betalt av Swedwatch (som i sin tur i huvudsak är finansierad genom bidrag från Sida) och av Kiwa (som framför allt gör sociala kontroller på uppdrag av Krav). Vidare har jag fått betalt av Kommunal, Diskrimineringsombudsmannen, Det globala gymnasiet och Den globala skolan för att hålla föredrag om villkoren för bärplockare. Inför säsong 2015 fick jag i uppdrag av Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsindustrin (branschorganisationer) att ta fram ett förslag till en social kod och en utbildning för den fria plockningen. För detta arbete fick jag betalt av uppdragsgivarna. Av Arena Idé har jag däremot inte tagit betalt, jag ser utgivningen som ett stöd åt Arenagruppen och som ett fortsatt arbete för att förbättra villkoren för utländska bärplockare.

Som nämns ovan tog jag inför säsongen 2015 fram ett förslag till sociala koder för den fria plockningen på uppdrag av berörda branschorganisationer. Jag såg detta uppdrag som ett sätt att få gehör för krav som jag drivit under många år. Utifrån mitt förslag, men med vissa justeringar, antog också branschorganisationerna en social kod. Jag vill dock betona att denna kod till fullo är branschorganisationernas egen. Jag formulerade ett förslag men fanns inte med och fattade några beslut om hur den till sist skulle se ut. Samtidigt är jag förstas parti målet när jag diskuterar effekten av denna kod.

Mats Wingborg, hösten 2015

EN SPECIFIK BRANSCH

Den kommersiella plockningen av vilda bär skiljer sig från alla andra branscher i Sverige. Följande förhållanden gör branschen unik:

- Råvaran är gratis. Allemansrätten ger alla människor som vistas i Sverige rätt att plocka vilda bär.
- Branschen är uppdelad i två olika system, dels med anställda viseringsplockare, dels med fria plockare som säljer bär till så kallade bäruppköp.
- Kommersiell plockning av vilda bär har funnits i Sverige i över hundra år. Under lång tid bestod plockarna av svenska medborgare. Under 1970-talet började allt fler polacker komma till Sverige för att plocka bär. Under 1980-talet kom thailändare med turistvisum. I dag kommer de stora grupperna från Thailand, Ukraina och Bulgarien.
- De flesta som plockar vilda bär i kommersiellt syfte är utländska medborgare som tillfälligt befinner sig i Sverige för att tjäna pengar på bärplockning.
- De anställda plockarna kommer sedan några år tillbaka uteslutande från Thailand, denna grupp kallas vanligen för viseringsplockare. De fria plockarna kommer i huvudsak från Östeuropa, allra flest från Bulgarien och Ukraina, fortfarande kommer också många plockare från Polen.
- Den kommersiella bärplockningen har väckt stor uppståndelse genom återkommande skandaler där bärplockare från andra länder blivit lurade på pengar, fått arbeta under odrägliga förhållanden och bott i undermåliga anläggningar eller i läger i skogen.
- Samtidigt har flera initiativ tagits för att förbättra villkoren. Migrationsverket har stramat upp regelverket, seriösa företag i branschen har upprättat sociala kontroller för viseringsplockare och Kommunal har tagit fram ett nytt kollektivavtal.
- Bärplockarföretag ansvarar för det arbete som bedrivs av viseringsplockare, medan bäruppköp köper bär av fria plockare. Både bärplockarföretagen och bäruppköpen är i regel aktiebolag. Dessa företag säljer i sin tur bären vidare till grossister, som Olle Svenssons AB (Finnerödja), Polarica, Blåtand och Skogsmat. En växande trend är att allt fler svenska bärföretag säljer bär till baltiska grossister, som Sparlats, Berry Group och Gyros. I nästa led säljer grossisterna vidare bären till livsmedelsföretag eller till asiatiska producenter av hälsokost och kosmetika.
- Branschen har en omsättning på mer än en miljard kronor per år, där plockning och försäljningen av blåbär omsätter mest. Under en säsong plockas ofta omkring 10 000 ton blåbär för kommersiell försäljning, men den exakta volymen är beroende av tillgången på bär.

SYSTEMET MED VISERINGSPLOCKARE

Sedan många år tillbaka hyr svenska bärplockarföretag arbetskraft från företag i Asien för att plocka vilda bär. I en bemärkelse är det Skatteverket som bidragit till att skapa detta system.^[1] Skatteverket har nämligen deklarerat att dessa plockare från tredje land inte behöver betala skatt i Sverige. Om plockare hade varit direktanställda av de svenska bärplockarföretagen hade de varit skyldiga att betala så kallad SINK-skatt (särskild inkomstskatt för utomlands boende).

Följande fakta är kännetecknande för systemet med viseringsplockare.

- Plockningen är industrialiserad och effektiv. Plockarna är i allmänhet i god kondition och har tillgång till fungerande bilar och utrustning. Bärplockarföretagen undersöker var det finns mest bär och ger förslag på plockområden.
- Plockarna lagar inte mat själva utan kan koncentrera sig på arbetet. Det är inte ovanligt att viseringsplockare i genomsnitt kan plocka omkring 70 kilo blåbär per dag (ett kilo motsvarar cirka 1,6 liter). Snittet bland fria plockare är långt lägre.^[2]
- Hur mycket bär som är möjligt att plocka är dock beroende av tillgången på bär. Tillgången varierar vidare mellan olika år och mellan olika delar av landet. Bärsäsongen kan dessutom vara ovanligt sen eller ovanligt tidig. Hur mycket bär det kommer att finnas och när bären kommer att mogna är svårt att avgöra i förväg. När plockarna bestämmer sig för att resa till Sverige för att plocka bär, från Thailand eller Östeuropa, har de vanligen ingen aning om hur mycket bär det kommer att finnas.
- De viseringsplockare som kommit under senare år har varit anställda av thailändska företag, men det har varit de svenska bärplockarföretagen som lett och organiserat arbetet.
- Ofta kallas de thailändska företagen för bemanningsföretag (som hyr ut arbetskraft), men det är också möjligt att betrakta dem som entreprenörer (utländska företag som utför ett arbete i Sverige). I den här rapporten används den terminologi som är vanligast inom branschen, därför används uttrycket bemanningsföretag.^[3]
- Under senare år har totalt ett tiotal thailändska bemanningsföretag hyrt ut arbetskraft åt mellan 10 och 15 svenska bärplockarföretag (antalet har varierat mellan säsongerna). Arbetarna rekryteras av bemanningsföretagen i Thailand. Ett avtal om arbetets omfattning och arbetets villkor sluts mellan arbetaren och det thailändska bemanningsföretaget. Detta avtal ska sedan godkännas av

1 En av de politiska arkitekterna var den tidigare näringsministern Maud Olofsson.

2 När det gäller fria plockare finns ingen säker statistik som visar exakt hur mycket de plockar i genomsnitt. Det råder dock ingen tvekan om att snittet kraftigt understiger viseringsplockarnas.

3 I själva verket finns två argument som talar för att det snarare handlar om entreprenörer. För det första står de thailändska viseringsplockarna för alla plockare som används av de berörda bärplockarföretagen, det handlar alltså inte om ett tillskott av arbetskraft. För det andra är den juridiska rätten att bedriva bemanningsföretag starkt begränsad i Thailand.

Så gott som alla thailänd- ska bär- plockare kommer från den fattiga provinsen Isan på gränsen mot Laos.

det thailändska arbetsmarknadsdepartementet, Department of Employment (DOE). Ett annat avtal sluts mellan det thailändska bemanningsföretaget och det svenska bärplockarföretaget. Ett tredje avtal sluts mellan Kommunal och de thailändska bemanningsföretagen. Kommunal kontrollerar att den juridiska ägaren är tydligt identifierad. Bemanningsföretaget är skyldigt att ha personal på plats i Sverige under bärsäsongen (Migrationsverkets filialkrav). Kommunal besöker filialerna och följer upp att avtalet följs.

- För att få arbete i Sverige ska de thailändska plockarna ha visum och arbetstillstånd. Dessa kan vara av två slag. De som ska arbeta med bärplockning i mer än tre månader ska ha uppehålls- och arbetstillstånd. De som planerar att arbeta med bärplockning i mindre än tre månader kan i stället ha Schengenvisum och arbetstillstånd. Migrationsverket fattar beslut om arbetstillstånden. Migrationsverket kräver bland annat att det thailändska bemanningsföretaget ska ha personal på plats i Sverige och att de kan uppvisa bankgarantier som motsvarar arbetarnas förväntade löner.^[4] Vidare lämnar Kommunal ett yttrande till Migrationsverket där förbundet tillstyrker eller avstyrker att visum ska beviljas. Detta sköts av Kommunals förbunds kontor. Kommunal kräver att det thailändska bemanningsföretaget ska utlova att följa Kommunals kollektivavtal för branschen.
- Så gott som alla thailändska bärplockare kommer från den fattiga provinsen Isan på gränsen mot Laos. De flesta av plockarna är risbönder som drygar ut inkomsterna med bärplockning i Sverige när det inte är jordbrukssäsong hemma. Omkring 80 procent av plockarna har varit i Sverige tidigare och plockat vilda bär, 90 procent av plockarna är män.
- För att kunna plocka bär i Sverige måste de thailändska plockarna ta ett lån. De thailändska bemanningsföretagen kräver en avgift för kostnader för visum, flygresa etc. Oftast stannar plockarna i omkring två månader i Sverige. Grovt avrundat innebär upplägget att plockarna under första månaden arbetar för att betala tillbaka sina lån och under andra månaden tjänar pengar (men här finns individuella variationer och variationer mellan olika år beroende på tillgången på bär).
- I Sverige bor viseringsplockarna på förläggningar, ett och samma bärplockarföretag kan bedriva flera förläggningar. På förläggningarna eller i anslutning till förläggningarna serveras mat. Maten lagas vanligen av kockar som rekryteras från Thailand. Kockarna lagar även mat som arbetarna tar med sig ut i skogen. Förläggningarna ska anmälas till kommunernas miljökontor och inspektioner kan ske. Det är vanligt att miljökontoren har anmärkningar på förläggningarna. I några fall har förläggningar underkänts. Ett vanligt problem är att sovsalarna är överfulla.
- Viseringsplockarna ingår i arbetslag som är kopplade till den minibuss de använder. Ofta färdas plockarna långa sträckor varje dag för att komma till marker där det är gott om bär. Detta ställer stora krav på att arbetsgivaren tillhandahåller säkra och registrerade bilar. Arbetslagen har stora möjligheter att själva styra hur arbetet ska utföras och de exakta arbetstiderna. I allmänhet arbetar dock plockarna långt mer än åtta timmar per dag.

4 Migrationsverkets hemsida, www.migrationsverket.se. Se även *Mors lilla Olle II, Hur gick det för bärplockarna 2011?*, Mats Wingborg, Swedwatch, 2011.

VISERINGSPLOCKNINGEN SÄSONGEN 2015

För säsongen 2015 beviljade Migrationsverket totalt 4 089 tillstånd för thailändska migranter för arbete inom bärbranschen. Av dessa var 3 896 bärplockare och 193 servicepersonal (främst kokkar för att laga mat åt plockarna).^[5] Samtliga plockare var anställda av thailändska bemanningsföretag som hyrde ut arbetskraften till svenska bärplockarföretag.

Så här såg den samlade bilden av tillstånden ut:

- Blomskog Sopp och Bär AB: 8 beviljade tillstånd för bärplockare.
- Polarica Skogsbärsinköp AB: 1 003 beviljade tillstånd för bärplockare och 46 för servicepersonal.
- Ransäter Invest AB: 1 046 beviljade tillstånd för bärplockare och 46 för servicepersonal.
- Bothnia Bär AB: 191 beviljade tillstånd för bärplockare och 9 för servicepersonal.
- Exanimo AB: 43 beviljade tillstånd för bärplockare och 3 för servicepersonal.
- Västsiöns Vilda Produkter AB: 339 beviljade tillstånd för bärplockare och 19 för servicepersonal.
- Trek Sommarhus AB: 95 beviljade tillstånd för bärplockare och 3 för servicepersonal.
- Pirexus AB: 110 beviljade tillstånd för bärplockare och 9 för servicepersonal.
- Euro Apartment AB: 161 beviljade tillstånd för bärplockare och 11 för servicepersonal.
- Lika som bär AB: 13 beviljade tillstånd för bärplockare.
- Norrskensbär AB: 932 beviljade tillstånd för bärplockare och 46 för servicepersonal.^[6]

Jämfört med säsongen 2014 ökade antalet viseringplockare med drygt 20 procent. Den viktigaste förklaringen till detta var det ökande antalet ansökningar, även om det också kan konstateras att Migrationsverket i princip godkände alla ansökningar 2015 medan en tredjedel av de ansökande bärplockartagen fick underkänt 2014.

Det var tre företag som kraftigt dominerade viseringplockningen: Ransäter Invest (som säljer bären vidare till Olle Svenssons AB), Norrskensbär AB (som säljer bären vidare till Sarek i Estland) och Polarica (som har egen grossistverksamhet). Dessa tre företag stod för nästan tre fjärdedelar av viseringplockningen.

Inför förra säsongen 2014 lanserade Kommunal ett nytt kollektivavtal för plockning av vilda bär. Beloppen i avtalet skrevs upp inför säsongen 2015, vilket betyder att en månadslön blev 19 772 kronor. Den bärplockare som plockar bär för ett värde mer än garantin kan tjäna extra pengar. Avtalet innebär vidare att utbetalningen av lön ska ske månadsvis och att arbetsgivaren ska stå för bensinkostnader när arbetarna använder bil för att transportera sig i arbetet. Vidare ingår Fora-försäkringar i avtalet. Kommunal har inlett ett arbete för att underlätta för plockare att kunna använda de försäkringar som de har rätt till genom Fora, däribland tjänstepension.^[7] I samband med att det nya kollektivavtalet lanserades 2014 lade Kommunal ner

5 Två ansökningar avslogs, för en plockare och en servicepersonal.

6 Statistiken är framtagen av Guna Graufelds vid Migrationsverket. Tack för hjälpen!

7 *Kollektivavtal* (mall för avtal med utländska företag som bedriver bärplockning i Sverige), Kommunal, 2014.

stora resurser på att besöka anläggningarna med viseringsplockare. Denna satsning fortsatte under säsongen 2015. Huvuddelen av arbetet har utförts av ombudsmän inom Kommunal i mellersta och norra Sverige.⁸⁾ Kommunal har även tagit fram en informationsbroschyr som kan användas i Sverige och Thailand.

Kommunal fortsätter att dokumentera sina satsningar. För säsongen 2015 finns bland annat rapporten ”Skogsbärsverksamhet 2015” klar (utgiven av Kommunal Mellersta Norrland). I ett av avsnitten analyseras utgifterna för de thailändska plockarna för att få komma till Sverige och plocka bär. Uppgifterna bygger på intervjuer med plockare och stämmer med analysen ovan. Enligt Kommunals uppgifter får de thailändska plockarna betala för flygresor till Sverige, visum, busstransfer, försäkringar och hälsokontroller.⁹⁾ Den totala summan för detta motsvarar 22 000 kronor. Grovt räknat betyder detta att om en thailändsk plockare arbetar i Sverige i åtta veckor går de första fyra veckorna till att betala tillbaka lån för att finansiera arbetsresan till Sverige, under de fyra sista veckorna kan plockaren tjäna pengar.

Ett problem är att lönerna till de thailändska plockarna betalas ut av de thailändska bemanningsföretagen i Thailand i stället. Det är i princip omöjligt för Kommunal att kontrollera att de avgifter som bemanningsföretagen tar ut för biljetter, visum, försäkringar, hälsokontroller etc är rimliga. Vid upprepade tillfällen har bärplockare berättat att dessa avgifter varit saltade. Det har också förekommit att bärplockarna fått skriva på dubbla kontrakt¹⁰⁾ (se även tidigare avsnitt om viseringsplockarnas olika avtal).

Utöver den kontroll som utförs av Migrationsverket och Kommunal finns ett tredje kontrollsystem för viseringsplockare: branschens användning av olika sociala koder. De sociala koder som används för viseringsplockare kan i sin tur delas in tre kategorier:

- För det första finns certifiering av plockning. I detta fall handlar det antingen om Krav-certifiering eller certifiering för EU-ekologiska bär. Fyra företag har Krav-certifierade bär, däribland de två stora aktörerna Polarica och Olles Svenssons AB (genom uppköp från Ransäters Invest AB). Vidare finns ett företag som certifierar för EU-ekologiska bär.
- För det andra finns företagsövergripande sociala koder som används för att kontrollera viseringsplockningen. Hit hör Swedish Food Retailer's Federation, det vill säga det system som tidigare kallades ICA Social Audit, men som döpts om i och med att flera företag använder systemet. Ytterligare andra företag använder någon av SEDEX koder. SEDEX är en icke-vinstdrivande globalorganisation som tillhandahåller sociala koder såsom SA 8000, ISO 14001, ETI Base Code, ISO 22000, Fairtrade etc.
- För det tredje har bärplockarföretag, grossister och uppköpare av bär stundtals egna sociala koder (codes of conduct) som kan användas för att kontrollera villkoren av viseringsplockningen. Däribland utför Polarica sociala inspektioner för att kontrollera att verksamheten bedrivs i enlighet med företagets kod, Ansvarsfull bärplockning.

Norrskensbär, det bärplockarföretag som använde flest viseringsplockare under

8 Ansvarig för satsning centralt på Kommunal är Anna Spånt Enbuske.

9 Därtill kommer kostnader för logi och mat, men det är en utgift som plockarna skulle ha även om de inte arbetade i Sverige (dock blir det en extra kostnad för dubbelt boende).

10 Se *Villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014*, Mats Wingborg, Arena Idé, 2014.

säsongen 2014, har ingen social kod. Företrädare för Norrskensbär anser att kontrollerna från Migrationsverket, Kommunal och berörda kommuner (angående förläggningarna) är tillräckliga.^[11]

Kiwa är det dominerande sociala revisionsföretaget inom plockning av vilda bär, men även andra sociala revisionsföretag är anlitade, som Norske Veritas. Certifierade bär eller bär som plockats efter social revision ska sedan kunna följas för att systemet ska fungera. Handeln har därför krav på att dessa bär ska vara spårbara. När det gäller blåbär finns certifiering och sociala kontroller för färsk och frysta bär, det är mer oklart om dessa system tillämpas för bär i sylt. På burkarna för blåbärssylt framgår för det mesta inte ens var bären är plockade.

Notabelt är att ytterst få av dessa instrument är möjliga att använda inom den fria plockningen. Krav godkänner exempelvis inte fria bäruppköp. En nödvändig förutsättning är nämligen att det ska vara möjligt att dirigera var plockarna plockar bären (på mark som inte är besprutad eller gödslad), men detta får ett bäruppköp inte göra, ty då anser Skatteverket att det handlar om anställningar och inte om fria bärplockare.

Vidare genomförde berörda kommuners miljökontor flera inspektioner av förläggningarna. I några fall riktade kontoren anmärkningar mot förläggningar.

Såväl Kommunal som företag i branschen karakteriserar bärssäsongen 2015 som ”lugn”^[12]. Samtidigt finns skäl att sätta fingret på några uppenbara missförhållanden och några orosmoln:

- Till Lesjöfors kom ett 100-tal ukrainska plockare. Enligt intervjuer med plockarna fick de flesta sina pass beslagtagna så snart de anlät. De inkvarterades först i den byggnad som en gång i tiden var huvudkontor för järnbruket Lesjöfors AB. I byggnaden saknades både vatten och elektricitet och Filipstads kommun ingrep och förbjöd att den skulle få användas som förläggning. (Det var för övrigt på den förläggningen som det bodde thailändska plockare som blev lurade på lönen 2013.) Efter det kommunala förbudet flyttades plockarna till stadens enda hotell och till Esperantogården. Johan Breitholz, som driver företaget West Berry Sweden, säger att plockarna kom från det estländska bemanningsföretaget Agro-Lieder^[13] och var uthyrda till hans företag. Vid Esperantogården bodde också två estländare som ansvarade för verksamheten.^[14] Johan Breitholz hävdar dock att hans företag avbröt samarbetet med Agro-Lieders efter att arbetet pågått i två dagar. Orsaken skulle enligt Johan Breitholz vara att bemanningsföretaget tog ut ”två kronor per kilo i mellanskillnad”, vilket han inte kunde acceptera. Johan Breitholz har uppfattningen att de flesta av plockarna därefter övergick till att bli fria plockare, men han vet inte säkert var de tog vägen. Plockarna själva var mycket upprörda. Så här yttrade sig en av dem: ”Det var obehagligt att de tog våra pass. Sedan var priserna enormt dåliga. Vi fick 6 eller 7 kronor per kilo blåbär. Det går inte att leva på. Särskilt med tanke på att vi jobbade på raka ackord, vi hade ingen fast lön. Dessutom var det dåligt med bär när vi kom. Sedan fick vi aldrig någon möjlighet att vila upp oss. Förläggningen var bedrövlig.” Ingen av de intervjuade plockarna ville emellertid framträda offentligt. De var rädda för

“Det var obehagligt att de tog våra pass.”

11 Uppgift från Örjan Berglund, Norrskensbär.

12 Ett uttryck som användes vid det branschmöte som arrangerades den 17 november 2015 av Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen.

13 Det finns många oklarheter kring företaget Agro-Lieder. Det har inte gått att spåra företaget i Estland. Däremot finns ett företag med samma namn i Polen.

14 Lennart Svensson, föreståndare för Esperantogården, berättar att de två estländarna inte betalats för login. När han har klagat har de gett honom ett telefonnummer till den ansvariga personen. Det går till Johan Brietholz. Lennart Svensson ger också mobilnumren till de två estländarna. De svarar aldrig, trots många försök att ringa upp dem.

att behöva resa tillbaka till Ukraina utan några inkomster. Att ta plockares pass är kriminellt och är ett kriterium för människohandel. Ingen av plockarna ville dock göra någon polisanmälan.

- I början av augusti, när de thailändska bärplockarna hade anlänt, var det dåligt med blåbär, i synnerhet i norra Sverige. Det ledde till att flera företag flyttade plockare från norra till södra Sverige, däribland Ransätters Invest och Norrskensbär. En annan strategi var att bärplockarföretagen och de thailändska bemanningsbolagen lät de thailändska plockarna vänta i Sverige innan anställningen började. Den strategin användes av bland annat Polarica, Bothnia Bär, Västsjöns Vilda Produkter och Euro Apartment. Företrädare för Ransätters Invest hävdar dock att företaget betalade ut ”garantilön” till plockarna för åtta veckor.[15] Ett problem i sammanhanget är att det inte finns några bindande regleringar av exakt hur länge viseringsplockarna ska arbeta i Sverige. Under säsongen 2015 blev det bättre med bär senare under säsongen vilket förmodligen ledde till acceptabla intäkter för de flesta av viseringsplockarna, men det är ändå orimligt att längden på plockarnas arbetsituation ska kunna bestämmas när de har anlänt till Sverige. Plockarna har tagit lån för att resa till Sverige och även små förändringar av den förväntade arbetsperioden kan drastiskt påverka deras intäkter. Dessutom undrar man vad som händer ett år när det är väldigt dåligt med blåbär, kommer arbetsperioden i sådana fall kortas till två veckor? Med denna flexibla tolkning av arbetsperiodens längd blir konsekvensen att de enskilda plockarna helt och hållet får stå för riskerna om det blir en dålig säsong och inte bärplockarföretagen och de thailändska bemanningsföretagen. Ytterligare ett problem med den nuvarande flexibla tolkningen av arbetsperiodens längd är att branschen blir snedvriden. De företag som betalar garantilön[16] för åtta veckor riskerar att få större utgifter än de företag som förkortar anställningarnas längd.
- I Tornedalen plockade thailändska viseringsplockare stationerade i Finland bär på den svenska sidan av gränsen. Plockarna hade Polaricas firmamärke på ryggen. Polarica hade viseringsplockare både i Sverige och Finland och det är uppenbart att en del av plockarna i Finland hade tagit sig över till den svenska sidan av gränsen för att plocka bär. Enligt Haparandabladet, 28/8 2015, pågick en ”omfattande bärhandel” över gränsen. De thailändska viseringsplockare som Polarica hade stationerade i Finland saknade tillstånd för att plocka bär i Sverige. För att viseringsplockare ska få plocka bär i Sverige ska tillstånd ha utfärdats av svenska Migrationsverket. Polaricas vd Juha Ruohola säger att han är medveten om problemet och att företaget informerade bärplockarna i somras om att de inte hade tillstånd att plocka bär på den svenska sidan av gränsen. Polarica kommer också följa upp detta och ge plockarna bättre information inför nästa säsong, hävdar Juha Ruohola.
- Under säsongen 2015 låg kilopriset på blåbär för viseringsplockare mellan 10 och 14 kronor kilot, det vill säga klart lägre än säsongen innan då kilopriset varierade mellan 15 och 17 kr kilot.^[17] Sett över flera år har nedgången av kilopriset varit ännu större. I slutet av säsongen 2011 fick exempelvis viseringsplockarna i genomsnitt 27 kr kilot. En konsekvens är att nivån på lönen i kollektivavtalet har

15 En stor aktör är Norrskensbär, men det har inte gått att nå någon företrädare för företaget i samband med att denna rapport har skrivits, därför är det oklart hur företaget har agerat.

16 Det vill säga lön enligt kollektivavtal.

17 Om plockare har plockat en sådan volym bär är att värdet motsvarar den kollektivavtalsenliga lönen, då kan plockarna göra en extra förtjänst om de plockar mer bär. Extraförtjänsten blir då det gällande kilopriset.

blivit allt viktigare för den totala lönen. Särskilt oroande är om denna trend kombineras med att viseringsplockarna inte får anställningar som räcker i åtta veckor. Det ökar risken för att plockare skulle få resa tillbaka till Thailand med skulder. Sker det kan vi vänta oss nya protester från thailändska viseringsplockare.

SYSTEMET MED FRIA PLOCKARE

Alla personer som vistas i Sverige har rätt att plocka vilda bär och sälja dem till ett bäruppköp. Ett undantag är dock viseringsplockarna som är anställda för att plocka bär. Av avtalen med dem framgår att de inte har rätt att sälja bär annat än till sin arbetsgivare (och det bärplockarforetag som arbetsgivaren godkänt). Ett bäruppköp som köper bär av viseringsplockare skulle kunna anklagas för häleri.

Följande gäller för bäruppköp och den fria plockningen:

Ett återkommande problem är att bäruppköpen ofta är aktivt involverade i rekryteringen av plockare.

- Bäruppköpen köper varan bär från bärplockare. Dessa plockare brukar kallas för fria plockare, oorganiserade plockare och turistplockare. I denna studie används det förstnämnda begreppet, det är problematiskt men det mest etablerade i branschen.
- Bäruppköpen har inte anställda plockare (uppköpen använder inte heller plockare som är anställda av bemanningsföretag eller leverantör). Bäruppköpet behöver inte hantera inkomststopp, sociala avgifter och skatter för bärplockare. Däremot har de företag som driver bäruppköp ofta anställd personal som sköter andra sysslor (administration, mottagning av bär vid bäruppköp, skötsel av lager, färskrensning etc).
- Bäruppköpen kan vara av olika karaktär. De större bäruppköpen är fasta och ligger ofta i närheten av en rondell under sommarmånaderna och början av hösten. Andra bäruppköp har en mer tillfällig karaktär.
- På flera orter finns konkurrerande bäruppköp. Ibland finns en enhet under bäruppköpen, bärumbud, som arbetar för uppköpen.
- Ytterligare andra bäruppköp har en ambulerande karaktär, uppköpare med långtradare åker runt och köper upp bär.
- Totalt finns omkring 150 bäruppköp i landet.^[18] Den exakta siffran beror på hur man räknar. En central fråga är om en underleverantör till ett större bäruppköp ska räknas som ett eget bäruppköp eller inte.
- De större och fasta bäruppköpen drivs överlag av aktieföretag som ägs av personer boende i Sverige. De ambulerande bäruppköpen drivs i ökad utsträckning av baltiska företag.
- Företagen som driver bäruppköp säljer i nästa skede vidare bären till större grossister, störst i Sverige när det gäller köp av bär från bäruppköp är Olle Svensson AB och Skogsmat AB.^[19] Det svenska företaget Polarica köpte tidigare bär från bäruppköp, men hävdar att de inte längre gör det i Sverige. Andra grossister ligger i Baltikum och Finland, som Sparlats och Berry Group. Därutöver finns ett antal småskaliga bäruppköp där bären direkt säljs vidare på lokala marknader.

18 Siffran bygger på branschens egna uppskattningar. (Den är något högre jämfört med siffran i förra årets rapport.)

19 Uppgifter från Martin Engström, Olle Svenssons AB samt Hans Olsson, Skogsmat AB, 2014.

- De fria plockarna har en svag förhandlingsposition gentemot bäruppköpen. Bäruppköpen har inga förpliktelser gentemot plockarna. Plockarna vet inte i förväg vad de kommer att få betalt för bären de plockar. De har inte heller någon möjlighet att påverka priset.
- Plockare som reser till Sverige för att plocka bär gör det på vinst och förlust. Både tillgången på bär och priset är osäkert. Priset kan också variera mellan olika bäruppköp och förändras under säsongen. Vanligen är startpriset på blåbär, som är det ekonomiskt viktigaste bäret för plockarna, lågt i början av säsongen för att sedan successivt höjas.
- Men även bäruppköpen har en begränsad möjlighet att styra priset på bär. I nästa led köper grossisterna upp bären av bäruppköpen och det är i hög grad grossisternas pris som avgör bäruppköpets pris. På blåbär brukar ett bäruppköp lägga på 3–5 kronor på grossistpriset, det blir bäruppköpets förtjänst. Grossisterna är samtidigt i sin tur beroende av till vilka priser de kan sälja bären vidare, på blåbär finns ett världsmarknadspris, det brukar vara ungefär dubbelt det pris som plockarna får.
- Omkring 80 procent av de fria bärplockarna är personer från andra länder som rest till Sverige i syfte att tjäna pengar på att plocka bär (främst från Ukraina och Bulgarien, men i viss mån också från Polen, Moldavien, Rumänien och Thailand).^[20] Ytterligare omkring 10 procent är personer från andra länder, men som delvis befinner sig i Sverige av annat skäl.^[21] De sista 10 procenten är personer bofasta i Sverige och som för det mesta är svenska medborgare, men många i denna grupp är födda i ett annat land än Sverige, oftast Thailand, men ibland även Filippinerna etc.
- Inom den fria gruppen plockare finns också stora variationer när det gäller hur länge de arbetar. Inom gruppen ryms personer som kommer till Sverige för att under flera veckor plocka bär, men det finns också personer som lever i Sverige och som plockar bär till uppköpen under några få dagar.^[22]
- Det saknas officiell statistik över hur många personer från andra länder som årligen besöker Sverige för att plocka bär till bäruppköp och hur många plockare totalt sett som säljer bär till bäruppköp. En grov uppskattning inom branschen är att det åtminstone handlar om en minst lika stor grupp som viseringsplockarna^[23], förmodligen fler. (I nästa avsnitt finns en beräkning av hur många fria plockare som kommit till Sverige de senaste säsongerna, grundat på antalet bäruppköp multiplicerat med en uppskattning av antalet plockare per uppköp.)
- Om en svensk medborgare plockar vilda bär och säljer dessa till ett bäruppköp ska han/hon betala skatt för det värde som överstiger 12 500 kronor per år. För den som vistas i Sverige en kort tid – i detta fall mindre än sex månader – ska ersättning för sålda bär inte beskattas i Sverige.^[24]

20 Uppgiften grundar sig framför allt på en omfattande enkät som genomfördes vid bäruppköp under säsongen 2014 (se rapporten om säsong 2014, utgiven av Arena Idé). Men även under säsongen 2015 har intervjuer gjorts vid ett 15-tal bäruppköp, även det underlaget ger samma bild.

21 Ett exempel är de kambodjaner 2014 som jobbade inom skogsnäringen och samtidigt plockade blåbär åt ett bäruppköp i Junsele. Ett annat exempel är polacker som kombinerar bärplockningen med turism etc.

22 Intervjuer med fria plockare genomförda sommaren 2015.

23 Uppgiften bygger i huvudsak på den enkät som genomfördes med bäruppköp 2014.

- Bäruppköpen är av ytterst varierande kvalitet när det gäller sociala ambitioner, administrativ förmåga och logistisk kapacitet.^[25]
- Jämfört med viseringsplockningen är den fria plockningen betydligt mer oreglerad. Kommunal har svårt att ställa några krav eftersom de fria plockarna inte är anställda. Migrationsverket kan inte ställa några krav eftersom de inte utfärdar några arbetstillstånd.
- Från och med säsong 2015 har det funnits en särskild social kod för bäruppköp (se nästa avsnitt).
- Ett återkommande problem är att bäruppköpen ofta är aktivt involverade i rekryteringen av plockare. Flera bäruppköp är med och ordnar förläggningar för plockarna. När detta sker är bäruppköpen snarare att betrakta som arbetsgivare än som inköpare av bär. Många bäruppköp är medvetna om denna risk, vilket innebär att systemet ofta är subtilt, som att en person närstående bäruppköpet ordnar med rekrytering och tillhandahåller platser vid förläggning.^[26]
- När fria plockare bor på en förläggning ska boendet vara anmält till kommunens miljökontor som kan genomföra inspektioner. Inom den fria plockningen är det vanligt med illegala förläggningar som inte är anmälda till kommunen.^[27] Det är också vanligt att kommuner underkänner förläggningar. Jämfört med viseringsplockarnas förläggningar är de fria plockarnas förläggningar överlag av lägre kvalitet. Samtidigt ställs i viss mån högre krav på dessa förläggningar. De fria plockarna lagar till skillnad från viseringsplockarna sin mat själva, vilket ställer krav på att det existerar fungerande kök och köksutrustning.^[28]
- Från 2003 finns en dom från Regeringsrätten som just gäller detta. Bakgrunden var att Skattemyndigheten hade beslutat att företaget Begab Trading skulle betala arbetsgivaravgifter och skatt för 1 865 bärplockare från Ukraina, Vitryssland och Ryssland som var stationerade i Älvdalen. Företaget överklagade Skattemyndighetens beslut och ärendet hamnade i Regeringsrätten. I Regeringsrättens dom angavs följande skäl för att bärplockarna skulle betraktas som anställda: (a)

24 Uppgifterna är hämtade i brev från Skatteverket till Blommor och Bär i Söderhamn AB den 15/8 2014. Tidigare har Skatteverket kommit med delvis andra uppgifter om vad som gäller för utländska medborgare. Detta är dock det senaste förtydligandet, det bör därför betraktas som det mest giltiga.

25 Se bland annat *Risikanalyser – turistplockare*, Mats Wingborg, Kiwa, 2014.

26 Intervjuer med fria plockare genomförda sommaren 2015.

27 Flera lagar reglerar boende och hälsoskydd i förläggningar. Enligt 45§ förordningen om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd ska fastighetsägare informera berörd kommuns miljönämnd/miljökontor om förläggningar som används för tillfälligt boende. Kommunen kan därefter begära att fastighetsägaren ska anmäla boendet och eventuellt besluta om inspektion. I Socialstyrelsens handbok *Hälsoskydd vid tillfälligt boende* (2007) påpekas att kommunerna ska vara särskilt vaksamma bland annat när det gäller turistplockare: ”De som kommer som turister och arbetar med bärplockning måste ordna sitt boende själva, men ibland hänvisar den företagare som anlitar dessa tjänster till någon form av tillfällig bostad.” (sid 62). I handboken pekar Socialstyrelsen ut åtta punkter som speciellt ska beaktas när det gäller dessa fastigheter. Dessa punkter är: ”Egenkontroll, Boenderummets standard, luftväxling, antal boende, möjlighet till uppvärmning (beroende på säsong). Tillgång till och skötsel av toaletter och hygienutrymmen samt möjligheter till tvätt. Eventuell möjlighet till matlagning. Städning av lokalerna – hur den är organiserad och hur den fungerar. Dricksvattenförsörjning och -kvalitet. Avfallshantering. Eventuell egen avloppsanläggning.”

28 För en betydligt mer utförlig redovisning av detta se: *Risikanalyser – turistplockare*, Mats Wingborg, Kiwa, 2014.

Bolaget hade organiserat verksamheten. Det hade skett genom att man rekryterat plockare och förbokat logi på elva campingplatser/stugbyar. (b) Arbete hade utlovats under en bestämd tidsperiod. (c) Bolaget och inte plockarna hade godkänt de villkor som stuguthyrningsföretag ställt för boendet. (d) Bolaget hade godkänt villkor för boendet. (e) Bolaget hade anställt uppköpare utposterade vid berörda campingplatser/stugbyar för att köpa upp bären. Plockarna fick endast sälja bären till dessa uppköpare. (f) Bolaget hade sett till att bärlådor fanns på varje uppköpningsställe samt ordnat med transport av bären till grossist.^[29]

- Stora grupper av fria plockare bor i läger i skogen, de flesta av dessa kommer från Bulgarien och många är romer. I lägren har det också funnits många barn och äldre. Stora läger med upp till 100 personer har under senare år funnits i Mehedeby i norra Uppland, i Hälsingland, Dalarna, Jämtland och upp till Junsele i Ångermanland.
- I systemet med bäruppköp finns en omfattande kontanthantering. Bäruppköpen köper bär av plockare med kontanter. I alla sådana branscher finns stora risker för skattebrott, kriminalitet och beskyddarverksamhet.^[30] En återkommande form av skattebrott är det som inom branschen kallas ”upplyftning”.^[31] Det innebär att plockarna exempelvis får 12 kronor kilot för blåbär, men i bokföringen noteras att plockarna fått 13 kronor kilot. Det kan också handla om att bäruppköpen bokför att de köpt mer bär än vad som faktiskt har köpts in. Mellanskillnaden behåller bäruppköpen själva.^[32] Även olika former av momsbedrägerier har förekommit.^[33]

29 RÅ 2003 ref 89, Lagen.Nu, 2014.

30 Även inom området plockning av skogssvamp finns motsvarande risker. Se bland annat: ”Öppet brev till skandinaviska medier, branschorganisationer och allmänhet samt svenska myndigheter” undertecknat Ola Hultman, Wermlands Skogsförråd AB, Kil 14/9, 2014. Se även [www.youtube.com/watch?v=C\)€!gTDoBPM&feature=youtu.be](http://www.youtube.com/watch?v=C)€!gTDoBPM&feature=youtu.be)

31 Uppgift från flera personer i branschen som vill vara anonyma.

32 Ibland hamnar denna mellanskillnad i vad bäruppköpen brukar kalla för ”kakburken”.

33 Se bland annat: www.folkbladet.nu/1409769/barforetagare-misstankt-for-grov-ekonomisk-brottslighet.

DEN FRIA PLOCKNINGEN SÄSONGEN 2015

Under
säsongen
2015 var
många
fria plock-
are miss-
nöjda
med de
låga pri-
serna.

Under säsongen fanns omkring 150 bäruppköp i Sverige. Huvuddelen av dessa fanns i den mellersta och norra delen av landet (medan viseringsplockningen har sin bas i norra Sverige, även om en del flyttades söderut i början av säsongen).

Det saknas säker statistik av antalet fria plockare, men en grov uppskattning, grundat på siffror från ett 15-tal bäruppköp, är att det finns åtminstone 30–50 plockare kopplade till varje bäruppköp, det skulle betyda att det fanns cirka 6 000 fria plockare, varav omkring 5 000 utländska plockare, i Sverige säsongen 2015. Det är en siffra som måste tas med en nypa salt, men som ändå kan ge en fingervisning om antalet.^[34]

Bland dem som bedriver bäruppköp är uppfattningen att antalet ukrainska plockare fortsatte att öka under säsongen 2015. De ukrainska plockarna kommer främst från västra Ukraina och framför allt från området i och runt staden Lviv. Vid flera bäruppköp fanns enbart ukrainska plockare och informationen vid bäruppköpen skedde enbart på ukrainska, sådana bäruppköp fanns i bland annat Fredriksberg och Lesjöfors.

Den näst största gruppen kom från Bulgarien, men några företrädare för bäruppköp har uppfattningen att antalet bulgariska plockare minskade något jämfört med föregående säsong. Flera av de bulgariska plockarna bodde i läger i skogarna, men bilden är att det inte var riktigt lika stora läger som under tidigare säsonger. Samtidigt fanns bärplockarläger på platser där det inte funnits sådana läger tidigare, framför allt i Dalarna och Värmland. Berörda kommuner, som Tierp och Söderhamn, har fått bättre rutiner för att sköta kontakten med plockare som bor i läger. Polisen är också aktivt involverat i arbetet. En konsekvens verkar vara att klagomål på nedskräpning i skogarna har minskat, det är också uppenbart att fler plockare känner till den svenska allemansrätten.^[35]

Kilopriset på blåbär var lågt i början av säsongen, för att sedan öka en aning och sedan sjunka igen under slutet av säsongen. Totalt sett varierade priset från 6 kr kilot till 12 kr kilot. Det betyder att priset var klart lägre än föregående säsong, då det varierade från 10 kr kilot till 21 kr kilot. På samma sätt som inom viseringsplockningen finns en långsiktig trend av sjunkande priser. Dessutom har glappet i pris ökat mellan viseringsplockare och fria plockare, relativt viseringsplockarna tjänar de fria plockarna allt mindre.

Intervjuer med fria plockare under säsongen 2015 visar också att det stora missnöjet handlade om det låga priset. I början av säsongen var det dessutom dåligt med bär, vilket gjorde det svårt att komma upp i en dräglig inkomst.

Under säsongen 2015 var många fria plockare missnöjda med de låga priserna. Särskilt ofta uttryckte ukrainska plockare detta missnöje. Flera vittnade om att de tagit lån för att ha råd att resa till Sverige och plocka bär och att de nu skulle komma tillbaka med en inkomst som bara skulle räcka till att täcka länen. Andra ukrainska plockare berättade att de nu letade efter andra möjligheter att försörja sig, som byggjobb eller skogsröjning, det vill säga svarta arbeten. Det är tydligt att låga ersättningsar inom den fria plockningen kan vara en inkörsport till svartjobb i Sverige.

De intervjuer som gjorts med fria plockare under säsongen 2015 visar att många

34 I uträkningen har nedre siffror använts för att kompensera för att en del plockare kan ha plockat bär för flera bäruppköp.

35 Slutsatserna grundar sig bland annat på författarens egna intervjuer med fria plockare och kommunala företrädare sommaren 2015.

blivit aktivt rekryterade för att plocka bär i Sverige och att resorna till Sverige varit organiserade. I Ukraina har det funnits annonser där intresserade personer erbjudits resa till Sverige och plats på förläggning för att kunna tjäna pengar genom bärplockning. Rekryteringen av plockarna sker ofta genom informella nätverk.^[36] Det är också vanligt med förläggningar som är kopplade till ett specifikt bäruppköp, det vill säga att boende på en förläggning/campingplats/läger säljer bär till ett bäruppköp, medan plockare i ett annat boende säljer sina bär till ett annat bäruppköp.

En positiv trend är att allt fler asylsökande plockar bär till bäruppköp. Grovt uppskattat, utifrån intervjuer vid 15 bäruppköp, deltog omkring 600 asylsökande i bärplockningen under säsong 2015. Bärplockningen ger de asylsökande en viss inkomst, samtidigt innebär den också en kontakt med andra personer i lokalsamhället. De asylsökande plockade dock förhållandevis små volymer. Två orsaker som de asylsökande själva pekade på som orsak till detta var att de inte hade tidigare erfarenhet av att plocka vilda bär och att de inte hade tillgång till bilar som behövs för att transportera större volymer av bär.

Inför säsongen 2015 tog Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen fram en social kod för den fria bärplockningen – *Riktlinjer för ansvarsfulla bäruppköp*. Syftet med den sociala koden är att:

- Stärka plockarnas position, bland annat genom regler om att bären ska vara egenhändigt plockade, vilket förhindrar att mellanhänder tar ut en del av förtjänsten.
- Ge bäruppköpen vägledning för hur de ska kunna stötta och hjälpa utsatta bärplockare, bland annat de plockare som bor i läger i skogen. En del i arbetet är att främja kontakter mellan bäruppköp, kommuner och polis.
- Upprätthålla rågången mellan den fria plockningen och plockning med visering-splockare för att bäruppköpen inte ska kunna bli betraktade som arbetsgivare. Det innebär bland annat att bäruppköpen inte får styra arbetet, inte tala om för plockarna när och var de ska plocka bär och inte aktivt delta i rekryteringen av de fria plockarna. En annan viktig regel är att bäruppköpen inte får tvinga bärplockarna att bara sälja bär till det egna bäruppköpet.
- Att minska risken för skattebrott och kriminalitet genom att successivt få bort kontanthantering vid bäruppköp och genom att göra emballagen spårbara.

Viktiga krav i den sociala koden är sålunda att bären ska vara egenhändigt plockade, att plockarna ska ha rätt att sälja bär till vilket bäruppköp han eller hon vill, att bäruppköpen ska informera om allemansrätten (att man har rätt att tälta i skogen i högst tre nätter, därefter behöver man tillstånd från markägaren), att emballagen ska vara identifierbara så att de ska vara möjliga att spåra. Hela den sociala koden kan laddas ner på nätet.^[37] Kopplat till den sociala koden har också en särskild utbildning tagits fram för bäruppköpen.

Tanken med den sociala koden är att bäruppköpen själva ska deklarerat att man följer koden. Ett krav ska dock vara att man gått igenom utbildningen för bäruppköp (nätbaserad) och att man är beredd att bli inspekterad.

Under sommaren 2015 var det endast en minoritet av bäruppköpen som använde den nya sociala koden. Detta var i sig inget misslyckande, koden blev klar nära inpå säsongen och de ansvariga utgivarna av koden såg säsongen 2015 som ett ”pilottest”. Samtidigt var det flera bäruppköp som var stolta över att använda koden och som hävdade att den bidragit till att strama upp verksamheten, detta gäller i

36 En mer utförlig beskrivning av hur dessa nätverk är organiserade finns i rapporten om säsongen 2014, se Arena Idé.

37 <http://www.livsmedelsforetagen.se/wp-content/uploads/2015/07/riktlinjer-baruppkoppare-slutlig.pdf?e6c9d7>

synnerhet bäruppköp i Dalarna och Hälsingland. Den sociala koden fick också ett ganska stort genomslag i media, inte minst i lokalpress. En kritik som hörts i diskussionen är att det behövs ”mer muskler” för att kontrollera att koden följs.

Vid ett möte med Svensk Dagligvaruhandel, Livsmedelsföretagen, branschföreträdare, Kommunal och Migrationsverket, den 17/11 2015, föreslog rapportförfattaren fem åtgärder för att förbättra den fria bärplockningen:

- En översyn av den sociala koden.
- Stickprovskontroller av bäruppköp som deklarerar att de använder den sociala koden.
- Ett register över bäruppköp som deklarerar att de använder den sociala koden.
- Krav på uppköpare av bär (grossister, handeln etc) att bäruppköp ska använda den sociala koden.
- Att grossister och handeln gör egna besök och kontroller av de bäruppköp de anlitar. För att få en uppfattning om villkoren behöver handeln ha en egen kontakt med branschen (och de som köper bär från viseringsplockningen bör också besöka sådana anläggningar).

EN SAMLAD BILD AV DEN KOMMERSIELLA PLOCKNINGEN AV VILDA BÄR

Under senare år har det skett en uppstramning av regelverket för viseringsplockare. Det har skett genom att Migrationsverket antagit stramare regler och gjort striktare kontroller av ansökningar, genom att Kommunal tagit fram ett nytt kollektivavtal och engagerat sig mer i frågan och genom att några aktörer i branschen tagit fram sociala koder och genomfört inspektioner. Detta är viktiga steg i rätt riktning. Samtidigt har det lett till en ökad obalans när det gäller styrningen av viseringsplockningen i jämförelse med den fria plockningen. Inte minst av detta skäl är det viktigt att den nya sociala koden för den fria plockningen får genomslag, bland annat genom att bäruppköpen blir informerade om koden och att den följs upp med stickprovskontroller.

När det gäller viseringsplockningen är det av särskild vikt att det blir en bindande anställningsperiod för bärplockarföretagen/bemanningsföretagen. Migrationsverket införde våren 2011 ett krav på att bemanningsföretagen skulle kunna visa upp bankgarantier som motsvarade plockarnas löner. Orsaken var att förhindra att plockarna blev lurade på sina löner. Bankgarantierna hjälper dock föga om det är oklart hur lång period anställningen ska gälla. Frågan är vad som händer ett år då det är dåligt med bär. Med nuvarande regelverk är risken stor att anställningen kortas ner till några få veckor.

Det bör i och för sig vara möjligt för viseringsplockarna att resa till Sverige innan anställningen börjar. Liksom det bör vara möjligt för plockarna att stanna kvar i Sverige efter att anställningen tagit slut. Däremot bör det vara tydligt från början hur många veckor anställningen ska gälla. Denna period ska inte vara möjlig att ändra för arbetsgivaren.

När företagen i branschen fick frågan om när anställningen började och slutade var det uppenbart att det stundtals rådde en viss förvirring. Exempelvis svarade en företrädare för ett bärplockarföretag att ”anställningarna började efter två veckor, eftersom det var dåligt med bär då, men i slutändan fick alla plockarna ut garantilön för hela perioden”. Frågan om när anställningarna började har dock en principiell betydelse. Vad händer ett år när det är dåligt med bär? Kommer anställningstiden krympa ihop ännu mer? Sker det är risken stor för att plockare får resa tillbaka till Thailand med skulder.

För att skapa mer klarhet bör bärplockarföretagen/bemanningsföretagen i efterhand tydligt redovisa när anställningarna av plockarna började och när de slutade. Den frågan bör både Kommunal och Migrationsverket (om företagen ansöker om att få hämta arbetskraft från ursprungslandet året där på) ställa till företagen. I dag är både regelverket kring anställningarnas längd och redovisningarna i efterhand av anställningarnas längd otydliga.

En påtaglig förskjutning är de sjunkande kilopriserna för bär.^[38] Detta ökar sårbarheten i systemet. Säsongen 2015 fanns också ett uttalat missnöje hos i synnerhet flera fria plockare med den låga prisnivån. Det är också oklart varför priserna har sjunkit. Tidigare säsonger har priset sjunkit när tillgången på bär ökat, men tillgången var snarare bättre 2015 än 2014, ändå sjönk priserna. Andra möjliga förklaringar är att det fanns för många plockare i Sverige, att den asiatiska efterfrågan på blåbär

38 I rapporten hänvisas framför allt till blåbär.

De nedpressade priserna ökar osäkerheten i systemet.

förändrats (företag i Asien försöker pressa priserna genom att köpa in blåbären senare, ofta under våren), att det fanns mycket bär i lager från tidigare säsonger, att ryska bär vuxit på den globala marknaden, att vinstmarginalerna högre upp i produktionskedjan blivit större etc. För att exakt avgöra orsakerna behövs en mer djuplodande analys.

Ett annat fenomen är att glappet i kilopris ökat mellan viseringsplockningen och den fria plockningen. Viseringsplockarna tjänar alltmer relativt de fria plockarna. Även detta har förmodligen flera orsaker. En är att certifieringen av bär från viseringsplockare drivit upp priserna på dessa bär. En annan orsak kan vara att grossisterna måste fortsätta köpa bär från viseringsplockningen, men avbryta inköpen från bäruppköpen om det finns bär i lager. Ytterligare en orsak kan vara att det på grossistnivå råder starkare monopoltendenser inom den fria plockningen än inom viseringsplockningen på grund av att Polarica sedan några år tillbaka inte köper bär av fria plockare (det som talar mot den tesen är att fler baltiska aktörer kommit in på marknaden). Även i detta sammanhang är det svårt att bedöma vikten av dessa olika förklaringar, men det är ett faktum att grossisterna betalar ett högre kilopris för bär plockade av viseringsplockare än för bär plockade av fria plockare. Denna skillnad slår i sin tur igenom i betalningen till plockarna.

De nedpressade priserna ökar osäkerheten i systemet. Om det blir ett år med dålig tillgång på bär finns en risk för att viseringsplockarnas anställningsperioder blir avkortade. Men störst är riskerna för de fria plockarna som över huvud taget inte är skyddade av några avtal och som redan i dag plockar till ett lägre kilopris. Risken för misär och att de fria plockarna ska få resa tillbaka till sina ursprungsländer med skulder är uppenbar.

Inom branschen finns en medvetenhet om ovanstående risker. Flera företrädare för branschen, däribland Olle Svensson AB, menar att antalet viseringsplockare borde begränsas. Med nuvarande regelverk har dock inte Migrationsverket någon rätt att göra en arbetsmarknadsprövning av behovet av viseringsplockare.

I någon mån går det ändå att förebygga att detta scenario uppstår. Det handlar för det första om att Migrationsverket inte ger ekonomiskt svaga aktörer tillstånd att använda viseringsplockare. Prövningen av företagen bör vara sträng, precis som den var inför säsong 2014.

Under säsong 2015 fanns inga plockare som blev lurade på sina löner på samma sätt som skedde 2010 och 2013. Det striktare regelverket kan vara en förklaring till detta. Samtidigt finns återkommande uppgifter om att bärplockare blir lurade på oskäliga avgifter, räntor på lönen, felaktiga växelkurser etc. Vittnesmålen om detta är många. Även om arbetare inte blir lurade på hela lönen finns alltså starka belägg för att många blir lurade på en del av den rättmätiga lönen. Problemet är att insynen i systemet är undermålig. Grossisterna betalar pengar till bärplockarföretagen som betalar till de thailändska bemanningsföretagen som i sin tur betalar ut löner i Thailand i thailändska bath. Exakt vilka avgifter och räntor som bemanningsföretagen drar av förblir för det mesta oklart.

SLUTSATSER

Centrala slutsatser kopplade till vad som hände säsongen 2015:

- Det måste finnas bindande regler som i förväg visar hur lång anställningsperioden är för viseringsplockarna. Migrationsverket bör ställa krav på en sådan regel. Vidare bör bärplockningsföretagen/bemanningsföretagen i efterhand redovisa exakt när anställningarna började och när de slutade. Både Migrationsverket och Kommunal bör efterfråga den informationen.
- Det behövs en starkare reglering av villkoren för den fria plockningen. Ett steg i rätt riktning är att Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen använder stickprov för att kontrollera att den framtagna sociala koden följs. Det behövs också ett samlat register över de bär-företag som deklarerar att de följer koden.
- Kilopriset på bär har sjunkit och glappet i betalning har ökat mellan viseringsplockare och fria plockare. De fria plockarna tjänar allt mindre relativt viseringsplockarna. Branschen bör noga följa upp och analysera dessa tendenser. Med låga intäkter ökar risken för misär bland plockare, i synnerhet om det skulle bli ett dåligt bärår. En önskvärd åtgärd vore att begränsa antalet viseringsplockare, men det skulle kräva en lagändring.

Ytterligare förslag:

- Migrationsverket bör noga följa upp kravet på att bärplockningsföretag som vill använda viseringsplockare från tredje land (Thailand) kan garantera att avtalsenlig lön kan betalas ut även under en säsong då det är dåligt med bär. Erfarenheten visar att det är plockarna som får stå för risken och inte branschen, den trenden måste brytas.
- En möjlighet är att bärplockningsföretag och bärgrossister bygger upp en ekonomisk fond för att garantera att lön kan betalas ut även under dåliga säsonger.
- Det ska ingå i Migrationsverkets tillståndsgivning att de utländska bemanningsföretagen (de thailändska) inte får kräva att arbetare tar lån för att få komma till Sverige innan beslut om tillstånd har fattats. Det är orimligt att plockare som inte ens får komma till Sverige ska kunna bli skuldsatta.
- Migrationsverket bör få rätt att göra efterhandskontroller av bemanningsföretag för att kontrollera exakt hur mycket lön som betalats ut till arbetare och vilka avdrag som gjorts på lönen.
- Migrationsverket bör överlägga med det thailändska arbetsmarknadsdepartementet (DOE) i syfte att informera om villkoren i den svenska bärbranschen och om riskerna för överetablering.

CENTRALA SKRIFTLIGA KÄLLOR OCH REFERENSER

Brevinge, Nina *Det svenska slaveriet*, Nina Brevinge, Filter aug/sept, 2014.

Bärplockare utan lön, Västerbottens-Kuriren, 11/10, 2013.

Cruel realities in the Swedish forest-berry industry, Thai Labour Group, Junya Yimprasert, 2014.

Bärsåsongen – Efterlyser bredare samarbete, Ljusdals-Posten, 10/8, 2015.

Grahn, Anneli, *Rapport, Bärsåsongen i Västerbotten*, 2014, Kommunal i Västerbotten, 2014.

Guld i gröna skogar, Bärplockning från självförsörjning till industri, Livsmedelsföretagen, 2013.

Hedberg, Charlotta & FuentesMonti, Andrea, *Translokalt landsbygd – När plockarna kommer till byn*, Geografiska notiser, Årgång 71, 2013.

Kollektivavtal (mall för avtal med utländska företag som bedriver bärplockning i Sverige), Kommunal, 2015.

Kommunal requests a commission for the berry picking industry, Kommunals brev till dåvarande migrationsminister Tobias Billström (originalet skrivet på svenska), 15/10, 2014.

Marsden, Terry (red), *Restructuring global labor markets: Recruitment agencies and work relations in the wild berry commodity chain*, Charlotta Hedberg, ingår i "Research in Rural Sociology and Development", 2014.

Norrskensbär tar emot 980 thailändare, Norran, 5/8, 2015.

Plockare på svensk sida utan arbetstillstånd, Haparandabladet, 28/8, 2015.

Riktlinjer för ansvarsfulla bäruppköp, Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen, 2015.

Report – To: UN Special Rapporteur on the human rights of migrants, Professor François Crépeau, Kommunal, undertecknat av Anna Spånt Enbuske, 13/8, 2014.

Skogsbärsverksamheten 2015, Kommunal Mellersta Norrland, 2015.

Spånt Enbuske, Anna, *Wild berry picking in Sweden*, Kommunal, 2014.

Statistik över beviljade tillstånd för viseringsplockare, Migrationsverket, 2014.

Statistik över beviljade tillstånd för viseringsplockare, Migrationsverket, 2015.

Wingborg, Mats, *Arbetsvillkoren i blåbärsskogen*, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Blåbärssverige – En resa bland bärplockare, brutna löften & framtidsdrömmar*, Mats Wingborg, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Bärbranschen tar krafttag för bättre villkor i blåbärsskogen*, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Arbetsvillkoren i blåbärsskogen, 2010–2012*, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Mors lilla Olle – Så exploateras asiatiska bärplockare i svenska skogar*, Swedwatch, 2011.

Wingborg, Mats, *Mors lilla Olle II, Hur gick det för bärplockarna 2011?*, Swedwatch, 2011.

Wingborg, Mats, *Mors lilla Olle III, Ingen ser skogen för alla träd – men vem tar ansvar för helheten?*, Swedwatch, 2012.

Wingborg, Mats, *Riskanalyser – turistplockare*, Kiwa, 2014.

Wingborg, Mats, *Villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014*, Arena Idé, 2014.

INTERVJUADE PERSONER

Som underlag för rapporten har ett 15-tal viseringsplockare intervjuats och ett 30-tal fria plockare intervjuats under säsongen 2014. Vidare har intervjuer skett med företrädare för de flesta bärplockarföretag som är etablerade i Sverige samt av företrädare för ett 15-tal bäruppköp. Ytterligare intervjuer har genomförts med företrädare för Migrationsverket, Kommunal etc. Följande intervjuade personer bör särskilt nämnas:

Axelsson, Bo, Blommor och Bär AB.
Berglund, Örjan, Norrskensbär.
Borg, Johan, Ransäter Invest AB.
Breitholtz, Johan, West Berry Sweden AB.
Björkman, Sylve, Ransäters Invest AB.
Eliasson, Ulf, Västiöns Vilda Produkter.
Engström, Martin, Olle Svenssons AB.
Eriksson, Eddy, bäruppköp, Junsele
Forsgård, Berit, Kommunal, Mellersta Norrland.
Felczak, Krystyna, Polvision.
Grahn, Annelie, Kommunal Västerbotten.
Graufeldts, Guna, Migrationsverket.
Hagner, Ulf, Blåtand.
Hansson, Mats, Kommunal.
Josefsson, Lennart, Kiwa.
Landby, Tommy, Pirexus AB.
Ruohola, Juha, Polarica
Ruth, Arne, ingår i en grupp i Mehedeby som engagerat sig i bärfrågan.
Spånt Enbuske, Anna, Kommunal.
Svensson, Lennart, Esperantogården, Lesjöfors.
Vänman, Kjell, Bothnia Bär.
Yimpraset, Junya, Thai Labour Group.
Ögren, Leif, Euro Apartment AB.

OM ARENA IDÉ

Rapporten är utgiven av Arena idé – en oberoende tankesmedja med ett medborgar- och löntagarperspektiv. Vi vill vara ett alternativ till näringslivsfinansierade tankesmedjor. Vi ger ut rapporter och böcker, ordnar seminarier och debatter.

Vår målsättning är att vrida opinionsbildningen i en annan riktning och lyfta in frågor som i dag saknas i debatten. Vi vill undersöka vår samtid och påverka vår framtid. Vi verkar utifrån värderingar baserade på jämlikhet, jämställdhet, social rättvisa, demokrati och frihet. Arena idé ingår i Arenagruppen.

arenaidé